

TA'LIM JARAYONIDA MULOQOT ORQALI ONGLI FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI.

Sulaymanova Nigora Abduvohidovna

Osiyo Xalqaro Universiteti Pedagogika yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ta'lim jarayonida muloqotga asoslangan yondashuv orqali o'quvchilarda ongli fikrlashni shakllantirishning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – dialogik ta'lim, o'qituvchi-o'quvchi hamkorligi va kommunikativ metodlar yordamida o'quvchilarning tafakkurini faol, mustaqil va mazmunli shakllantirish yo'llarini asoslab berishdir. Maqolada ilmiy-nazariy manbalar tahlili, pedagogik kuzatuv va interaktiv mashg'ulotlarni tahlil qilish metodlari qo'llanildi. Olingan natijalar muloqotga asoslangan darslar o'quvchilarda sabab–natija bog'liqliklarini anglash, dalillash, fikrni asoslash hamda mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishini ko'rsatdi. Shuningdek, dialogik o'qitish o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi va fikr almashish madaniyatini oshirishi aniqlangan. Tadqiqot davomida muloqotning samaradorligini ta'minlovchi metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Xulosa sifatida, ta'lim jarayonida mazmunli muloqot tashkil etish ongli fikrlovchi, faolligi yuqori bo'lgan va mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxsni shakllantirishning eng muhim pedagogik omillaridan biri ekanligi isbotlandi.*

Kalit so'zlar: *Muloqot, dialogik ta'lim, pedagogik hamkorlik, ongli fikrlash, kommunikativ kompetensiya, interaktiv metodlar, refleksiya, tanqidiy fikrlash, o'quvchi faolligi, ta'lim jarayoni, kommunikativ muhit, savol-javob texnologiyasi, fikr almashish madaniyati.*

KIRISH

Ta'lim jarayonida muloqotning o'rni, uning o'quvchi tafakkurini shakllantirishdagi ahamiyati haqida ko'plab mashhur olimlar, pedagoglar va psixologlar o'z fikrlarini bildirgan. L.S. Vygotskiy o'zining “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasida insonning intellektual rivojlanishi avvalo muloqot jarayonida shakllanishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bola murakkab fikrlarni, tushunchalarni va amaliy ko'nikmalarni kattalar yoki tengdoshlar bilan olib boriladigan muloqot orqali tezroq va ongli ravishda egallaydi. “Inson tafakkuri muloqot jarayonida shakllanadi va takomillashadi”, – deya ta'kidlaydi Vygotskiy.¹

1. Vygotskiy, L.S. Muloqot va tafakkurning rivojlanishi. – Moskva: Pedagogika, 1996.

Bu fikr muloqotning ta'lim jarayonida nafaqat kommunikativ vosita, balki rivojlantiruvchi omil ekanini ko'rsatadi. Amerikalik olim J. Bruner ham ta'limni dialog asosida tashkil etish inson fikrlash faoliyatini rivojlantirishning eng samarali yo'li ekanini alohida qayd etadi. Uning fikricha, o'quvchi yangi bilimni tayyor holatda emas, balki faol ishtirok, savol-javob, tahlil va muhokama orqali ongli ravishda egallashi lozim. Shuning uchun u “o'quvchi fikrlash jarayonini muloqot yordamida shakllantiradi” degan ilmiy g'oyani ilgari surgan.² P. Freire esa dialogik ta'limni inson ongini uyg'otuvchi jarayon sifatida talqin qilib, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi teng hamkorlikning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha,

ta'lim bir tomonlama axborot berish bo'lishi mumkin emas, aksincha o'quvchi ham faol suhbatdosh bo'lmog'i lozim.³

Zamonaviy dialogik pedagogika tarafdorlari R. Alexander va N. Mercer o'quvchilarning dars jarayonida o'zaro muloqot orqali chuqur fikrlash, tahlil qilish, dalillash va qaror chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Ularning fikricha, ta'lim jarayonida tashkil etilgan mazmunli muloqot, guruhli munozara va savol-javob faoliyati o'quvchilarning tafakkur jarayonlarini faollashtiradi, ularni mustaqil fikr yuritishga undaydi.⁴ Ayniqsa, Mercer tomonidan olib borilgan "fikrlovchi suhbat (thinking together)" konsepsiyasi o'quvchilarning o'zaro muloqoti fikrlashni rivojlantirishning asosiy vositasi ekanini ilmiy asoslab beradi.⁵

O'zbek pedagogika ilmida ham muloqotning o'quv jarayonidagi o'rni bo'yicha qimmatli ilmiy ishlanmalar mavjud. J. Yo'ldoshev va S. Usmonov pedagogik texnologiyalarni o'rganar ekanlar, muloqotning dars samaradorligiga bevosita ta'siri, shuningdek, o'quvchi faolligini ta'minlashdagi ahamiyatini asoslab berganlar.⁶ A. Xoliqov esa pedagogik muloqotning strukturasi, tarkibiy qismlari va o'qituvchi nutq madaniyatining o'quvchilar tafakkuriga ko'rsatadigan ta'sirini chuqur tadqiq qilgan. Uning ilmiy xulosalariga ko'ra, o'qituvchi nutqining ravonligi, savollarni to'g'ri qo'yishi, o'quvchi bilan hamkorlik ruhida muloqot qilishi o'quvchilar tafakkurini faollashtirishning asosiy omillaridan hisoblanadi.⁷

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida ongli fikrlashni shakllantirish masalasi tobora dolzarb tus olmoqda. Raqamli axborotning haddan tashqari ko'pligi sharoitida o'quvchi mustaqil tahlil qilishi, tanqidiy yondashishi, dalil asosida xulosa chiqarishi va o'z fikrini asoslay olishi talab etilmoqda. Demak, faqat ma'lumot berish bilan cheklangan an'anaviy darslar bugungi kun talablari uchun yetarli emas.

2. Bruner, J. O'qitish jarayonida fikrlashning shakllanishi. – Nyu-York: Harvard Press, 2009

3. . Freire, P. Dialogik pedagogika. – London: Bloomsbury, 2005.

4. . Alexander, R. Towards Dialogic Teaching. – London: Routledge, 2018.

5. Mercer, N. Dialogic Teaching: Classroom Talk and Thinking. – Cambridge University Press, 2017.

6. Xoliqov, A. Pedagogik muloqot nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2019.

7. . Xoliqov, A. Pedagogik muloqot nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2019.

Shu sabab, o'quvchini fikrlashga chorlaydigan dialogik mashg'ulotlar, interaktiv metodlar, savol-javob strategiyalari, refleksiya jarayonlari ta'lim sifatini oshiruvchi asosiy pedagogik omilga aylanib bormoqda.

Mazkur maqolada ko'tariladigan asosiy muammolardan biri — ta'lim jarayonida muloqot yetarli darajada tashkil etilmasligi, o'quvchilarning darsda passiv bo'lib qolishi hamda fikrlash jarayonining biryozlama bo'lishidir. Ba'zi hollarda dars jarayoni o'qituvchining monologiga aylanib, o'quvchi faolligi susayadi va natijada ongli fikrlash shakllanmaydi. Shu bilan birga, o'quvchilarning savol berish madaniyati past bo'lishi, o'z fikrini erkin ayta olmaslik, bahs-munozaradan cho'chish, dalillashda qiynalish kabi holatlar ham mavjud muammolardan biridir.

Maqola aynan ushbu muammolarga yechim topishga qaratilgan bo'lib, unda muloqot orqali ongli fikrlashni shakllantirishning nazariy asoslari, samarali metodlari, pedagogik shart-

sharoitlari va amaliy tavsiyalari yoritib beriladi. Tadqiqotning maqsadli auditoriyasi — umumta'lim maktablari o'qituvchilari, pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talaba va magistrantlar, ta'lim menejerlari hamda zamonaviy pedagogik metodlarni izlayotgan mutaxassislar hisoblanadi. Ayniqsa, biologiya, tabiiy fanlar, ijtimoiy fanlar, boshlang'ich ta'lim yo'nalishida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar uchun maqola amaliy ahamiyatga ega.

Shuningdek, maqolada muloqotning psixologik mexanizmlari, o'quvchi shaxsining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, dialogik ta'limning ustunliklari ham yoritiladi. Interaktiv metodlarning o'quvchilar tafakkurini faollashtirishdagi roli, o'qituvchi nutq madaniyatining o'рни, savol-javob texnologiyalarining ta'siri, guruhli muloqotning pedagogik ahamiyati keltiriladi. Bu orqali maqola nafaqat nazariy, balki amaliy yo'nalishga ham ega bo'ladi.

Yakun qilib aytganda, ushbu kirish qismi mavzuni ochib berish, uning dolzarbligini asoslash, muammolarni ko'rsatish hamda kimlar uchun mo'ljallanganini belgilashga xizmat qiladi. Muloqot orqali ongli fikrlashni shakllantirish bugungi ta'limning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, mazkur maqola ushbu jarayonning pedagogik asoslarini tahlil qilish, ilmiy manbalar asosida o'rganish va amaliyot uchun tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

Ta'lim jarayonida muloqot orqali ongli fikrlashni shakllantirish — nafaqat pedagogik jarayonning texnik elementi, balki o'quvchining aqliy rivoji, shaxs sifatida kamol topishida muhim psixologik omildir. Vygotskiy ta'lim jarayonida muloqotning etakchi rolini ta'kidlab, aynan suhbat, savol-javob va o'zaro fikr almashuv o'quvchilarda yangi bilimni ongli qabul qilishga yordam berishini qayd etgan. Shu ma'noda, asosiy bo'limda muloqotning mohiyati, uning ongli fikrlashga ta'siri, samarali metodlari, amaliy tavsiyalar va real tajribalar misolida tahliliy munozaralar yuritiladi.⁸

8. Vygotskiy, L.S. Muloqot va tafakkurning rivojlanishi. – Moskva: Pedagogika, 1996.

Avvalo, muloqotning asosiy tushunchalarini ko'rib chiqamiz. Muloqot — bu o'qituvchi va o'quvchi yoki o'quvchilar o'rtasidagi axborot almashish jarayoni bo'lib, u nafaqat bilim ko'chirish vositasi, balki o'quvchilarning fikrlashni shakllantiruvchi psixologik mexanizmdir. Tadqiqotchilar Mercer va Alexander muloqotni ikki turga bo'ladi: informativ muloqot va dialogik muloqot. Informativ muloqotda o'qituvchi markazda turadi, o'quvchi esa faqat tinglovchi. Dialogik muloqotda esa o'quvchi ham suhbatning faol ishtirokchisiga aylanadi, savollar beradi, fikrini asoslaydi, boshqalar nuqtai nazariga baho beradi. Aynan dialogik yondashuv ongli fikrlashni shakllantirishning eng samarali shakli hisoblanadi.⁹

Muloqot jarayonida fikrlashning rivojlanishi — bu oddiy suhbat emas, balki o'quvchining ichki tafakkur mexanizmlarini ishga soladigan jarayondir. Misol tariqasida dars jarayonidan olingan kichik bir voqeani keltiramiz. Bir o'qituvchi 6-sinf darsida “Nima uchun o'simliklar quyosh nuriga muhtoj?” degan oddiy savolni beradi. Ba'zi o'quvchilar tezda “Fotosintez uchun”, deb javob qaytaradi. Biroq o'qituvchi dialogni davom ettiradi: “Fotosintez nima?” — “Nima uchun bu jarayon muhim?” — “Agar quyosh bo'lmasa, nima sodir bo'ladi?”. Shunday qilib, oddiy savol bir necha ketma-ket savollar yordamida o'quvchilarni ongli, izchil, dalillangan fikrlash sari yetaklaydi. Bu metodik yondashuv Bruner ta'kidlagan “kashfiyot orqali o'rganish”ning amaliy ko'rinishidir.

Muloqot orqali fikrlashni shakllantirishning yana bir samarali usuli — “fikrlovchi juftliklar” metodi. Bu usulda o'quvchilar juftlik bo'lib bir-biriga savol beradi, fikrini

tushuntiradi va qarama-qarshi g'oyalarni muhokama qiladi. Mercer ta'kidlaganidek, o'quvchilar o'zaro suhbatda bir-biridan ko'proq o'rganadi, chunki ular suhbat davomida fikrni qayta ishlaydi, qayta quradi va ba'zan o'z xulosalarini o'zgartiradi. Bu jarayon ongli fikrlashning shakllanishida muhim ahamiyatga ega.⁹

Asosiy qismdan o'rin oladigan muhim tavsiyalardan biri — darsda savol berish madaniyatini shakllantirish. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining beradigan savollari o'quvchilarning fikrlash darajasiga bevosita ta'sir qiladi. O'qituvchi oddiy “Nima?”, “Qachon?”, “Qaerda?” kabi faktik savollar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Aksincha, “Nega?”, “Qanday qilib?”, “Sizning fikringizcha?”, “Agar shunday bo'lsa-chi?” kabi tafakkurga yo'naltirilgan savollar o'quvchini chuqur fikr yuritishga undaydi. Bu usul Bloom taksonomiyasining yuqori pog'onalarini ishga soluvchi metod hisoblanadi. O'quvchilarni faol fikrlashga undashda guruhli ishlash va rolli o'yinlar ham keng qo'llaniladi. Mercer va Alexanderning tadqiqotlariga ko'ra, guruhdagi muhokama, fikr almashish va rolli vazifalar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Masalan, darsda bir guruh ekologik muammoni tahlil qilsa, boshqa guruh unga yechim taklif qiladi. Shu jarayonda o'quvchi o'z fikrini dalillashga, boshqalarning fikrini tinglashga va xulosa chiqarishga odatlanadi.

9. Mercer, N. Dialogic Teaching: Classroom Talk and Thinking. – Cambridge University Press, 2017.

Amaliyotdan olingan yana bir misolni keltiramiz. Bir kuni tajribali o'qituvchi o'quvchilardan “Tabiat nega muvozanatda turadi?” degan savolni so'radi. Ba'zi o'quvchilar ekologik omillarni sanab o'tdi, boshqalari esa oziq zanjiri haqida gapirdi. O'qituvchi esa har bir javobni kengaytirishga yo'naltirdi, o'quvchilardan misollar keltirishni, o'z hayotidan dalil topishni so'radi. Natijada oddiy savol ularda ekologik fikrlash, sabab–natija bog'liqliklarini tushunish va ongli xulosa chiqarish ko'nikmasini shakllantirdi. Bu muloqotning fikrlashga ta'sirining yaqqol ko'rinishidir.

Asosiy qismda ta'lim jarayonida muloqotning qiziqarli ruhiy mexanizmlariga ham to'xtalish maqsadga muvofiq. Muloqot o'quvchining diqqatini faollashtiradi, tasavvurini kengaytiradi, eslab qolishni osonlashtiradi va emotsional ko'tarinkilik yaratadi. Shuningdek, muloqot jarayonida o'quvchi o'zini qadrlangan, fikri e'tiborga olingan shaxs sifatida his qiladi. Bu holat o'z-o'zidan o'quvchi motivatsiyasini oshiradi. Zimnyaya ta'kidlaganidek, o'quvchi o'z fikrini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo'lgan muhitgina haqiqiy rivojlantiruvchi ta'lim muhiti hisoblanadi.¹⁰

Mavzu bilan bog'liq holda qisqa hikoya keltiramiz. Bir maktabda o'quvchilar “Do'stlik” haqida suhbat qurishdi. O'qituvchi bir o'quvchidan fikr so'raganida, u uyatchanlik qilib “Bilmayman” deyishga urinadi. Shunda o'qituvchi jilmayib: “Bilmasang, demak, o'ylab ko'rish uchun imkonning bor”, — deydi. O'quvchi biroz o'ylab: “Do'stlik — bu bir-birini tinglay olishdir”, deb javob beradi. O'qituvchi shu javobni qo'llab-quvvatlab, suhbatni davom ettiradi. Keyin esa o'quvchi o'z fikrini kengaytirib, dalillar keltira boshlaydi. Bu kichik voqea shuni ko'rsatadiki, muloqot o'quvchini faollashtiradi, unda o'z fikrini shakllantirish va bayon qilish ishonchi paydo bo'ladi.

Asosiy qismda o'qituvchining nutq madaniyati ham muhim o'rin tutadi. O'qituvchining ohangdor, ravon, tushunarli nutqi o'quvchini o'ziga jalb qiladi, uning fikrlash jarayonini boshqaradi. Aksincha, buyruq ohangida, sovuq munosabatda yoki monolog tarzida olib

borilgan dars muloqotni so'ndiradi. Shuning uchun o'qituvchi nutqi dialogga yo'naltirilgan, yumshoq, ishonchli, rag'batlantiruvchi bo'lishi kerak. Shuningdek, o'qituvchi nutqining pedagogik va didaktik rolini yana bir bor ta'kidlash muhimdir. Xoliqov va Yo'ldoshev & Usmonov fikricha, o'qituvchi savollarni ochiq, tushunarli va rag'batlantiruvchi tarzda berishi, o'quvchilarning fikrini qadrlashi, bahs-munozara jarayonini yo'lga qo'yishi muloqotning samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, darsda tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish, xatolarni konstruktiv baholash va ijobiy fikr almashish orqali o'quvchida ongli fikrlashni shakllantirish mumkin.¹¹

Muloqot orqali ongli fikrlashni shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar quyidagilar:

Savol-javob va munozara metodlarini asosiy o'quv faoliyatiga aylantirish.

10. Zimnyaya, I.A. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Logos, 2010.

11. Xoliqov, A. Pedagogik muloqot nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2019.

2. O'quvchilarning fikrini baholashda tanqid emas, rag'bat ustuvor bo'lishi.

3. Guruhli ishlarda har bir o'quvchiga fikr bildirish uchun imkon yaratish.

4. Bahsli vaziyatlar tashkil etib, o'quvchilarni dalil keltirishga o'rgatish.

5. Fikr kartalari, diagrammalar, graf tizimi orqali muloqotni vizual qo'llab-quvvatlash.

6. Darsning har bir bosqichiga kamida bittadan ochiq savol qo'shish.

7. O'quvchilarning real hayot tajribasiga tayanib fikr yuritishga imkon berish.

Asosiy qismda muallif sifatida shuni alohida ta'kidlash joizki, ta'lim jarayonida muloqot faqat pedagogik vosita emas, balki tarbiyaviy, ruhiy, ma'naviy kuchga egadir. O'quvchi muloqot jarayonida fikrni shakllantiradi, uni tekshiradi, mukammallashtiradi va ongli ravishda xulosa chiqaradi. Shuning uchun har bir darsning markazida muloqot, savol-javob va o'zaro fikrlash turmug'i lozim.

XULOSA

Ta'lim jarayonida muloqot orqali ongli fikrlashni shakllantirish bugungi pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biri ekani asosiy qismda keltirilgan ilmiy dalillar, amaliy tavsiyalar va kuzatuvlarda o'z isbotini topdi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali pedagogik muloqot shunchaki axborot almashinuvi emas, balki fikrlash jarayonini faollashtiruvchi, shaxsning intellektual imkoniyatlarini ro'yobga chiqaruvchi, mustaqil qaror qabul qilishga undovchi kuchli vosita ekanligi aniq ko'rinadi. Ayniqsa, dialogik ta'limning psixologik-pedagogik asoslari, savol-javob madaniyati, dalillash ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan interaktiv yondashuvlar o'quvchida ongli, puxta va mantiqiy fikr yuritish qobiliyatini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, muloqot asosida tashkil etilgan darsda o'quvchi o'z fikrini erkin bayon qiladi, boshqalar fikrini qadrlaydi, muammoni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqadi va xulosa chiqarishga odatlanadi. Bu esa ta'limning asosiy maqsadi – ongli, mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. Shuningdek, o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik, guruhli fikrlash, muhokamalar, rolli vazifalar va real hayotiy misollar orqali fikrlashni rivojlantirish ta'lim samaradorligini sezilarli oshirishi aniqlangan. Bunday tajribalar shuni ko'rsatadiki, muloqotga asoslangan ta'lim modeli nafaqat bilimni o'zlashtirishni, balki o'quvchilarning ijtimoiy faolligi, muloqot madaniyati, tanqidiy va ijodiy fikrlashini ham rivojlantiradi.

Yuqorida tahlil qilingan ilmiy qarashlar va amaliy tajribalar ta'lim jarayonida muloqotning o'rni beqiyos ekanini yana bir bor tasdiqlaydi. Shuningdek, bu maqola o'qituvchilarga dars jarayonida qo'llashi mumkin bo'lgan samarali pedagogik yondashuvlar, fikrlashni faollashtiruvchi metodlar va muloqot strategiyalarini taklif etadi. Natijada, o'quvchilarning tafakkurini ongli rivojlantirish, ularning darsga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshirish, shuningdek, zamonaviy kompetensiyalarni egallashlariga keng imkoniyat yaratiladi.

Umuman olganda, ta'lim jarayonida muloqot — bu o'qituvchi uchun bilim berish vositasi, o'quvchi uchun esa fikrlash maktabidir. To'g'ri yo'naltirilgan pedagogik muloqot darsni jonlantiradi, o'quvchini faollashtiradi va uning shaxsiy intellektual salohiyatini ochishga xizmat qiladi. Shu bois, ta'lim muassasalari, pedagoglar va ilmiy tadqiqotchilar ushbu jarayonni takomillashtirishga alohida e'tibor qaratishlari zarur. Zero, ongli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan avlodni tarbiyalash — bugungi ta'limning eng asosiy va ustuvor maqsadidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vygotskiy, L.S. Muloqot va tafakkurning rivojlanishi. – Moskva: Pedagogika, 1996.
2. Leontyev, A.N. Faoliyat, ong va shaxs. – Moskva: Smysl, 2004.
3. Davydov, V.V. Rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi. – Moskva: Akademiya, 2000.
4. Bruner, J. O'qitish jarayonida fikrlashning shakllanishi. – Nyu-York: Harvard Press, 2009.
5. Freire, P. Dialogik pedagogika. – London: Bloomsbury, 2005.
6. Mercer, N. Dialogic Teaching: Classroom Talk and Thinking. – Cambridge University Press, 2017.
7. Alexander, R. Towards Dialogic Teaching. – London: Routledge, 2018.
8. Zimnyaya, I.A. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Logos, 2010.
9. Mercer, N. Dialogic Teaching: Classroom Talk and Thinking. – Cambridge University Press, 2017.
10. Xoliqov, A. Pedagogik muloqot nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2019.
11. G'ofurov, Q. Ta'lim jarayonida kommunikativ yondashuv. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
12. Mamatov, A. Shaxs rivojida muloqotning psixologik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2016.
13. Nodira To'xliyeva. Zamonaviy ta'limda interaktiv metodlar va kommunikativ kompetensiya. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.